

STANISŁAW PRAŻMOWSKI

ZDANIA TYPU *ŻYĆ TO PRACOWAĆ, PODDAĆ SIĘ ZNACZYŁO ZGINĄĆ* ITP. W HISTORII POLSZCZYZNY

O możliwości pełnienia przez bezokolicznik funkcji podmiotu w zdaniach polskich pisano u nas bardzo niewiele¹. Istniejące opracowania z tego zakresu ograniczają się jedynie do wskazania na występowanie takich konstrukcji w języku polskim oraz do ewentualnego pokazania kilku najczęściej spotykanych ich przykładów. Brak jest ogólnych prac zarówno na temat funkcji składniowych bezokolicznika, jak i struktur zdaniowych z bezokolicznikiem w podmiocie z bliższym wskazaniem na typy takich konstrukcji w zależności od sposobu wyrażenia orzeczenia. W tej sytuacji na szczególną uwagę zasługuje artykuł T. Brajerskiego pt. *Polskie zdania z podmiotem bezokolicznikowym i orzecznikiem rzeczownikowym*². Na bardzo bogatym materiale diachronicznym i synchronicznym przedstawiony tam został podział i interpretacja semantyczno-składniowa zebranych konstrukcji zdaniowych. Wspomniana praca jest jedynym dotychczas dokładniejszym opracowaniem zdań z podmiotem bezokolicznikowym. Zajmuje się tylko jednym z kilku możliwych typów takich zdań występujących w historii języka polskiego – zdaniami, w których podmiotowi bezokolicznikowemu towarzyszy orzecznik wyrażony rzeczownikiem. Na dalsze opracowanie czekają podobne konstrukcje z orzecznikiem przysłówkowym, przymiotnikowym czy z orzecznikiem czasownikowym, żeby pozostać jedynie przy najczęściej spotykanych spośród innych jeszcze możliwych.

Przeprowadzona w moim artykule prezentacja i wstępna interpretacja zdań z podmiotem bezokolicznikowym dotyczyć będzie tylko struktur skład-

¹ Za pełny wykaz prac dotyczących badanego problemu można uznać bibliografię na ten temat podaną przez T. Brajerskiego w artykule *Polskie zdania z podmiotem bezokolicznikowym i orzecznikiem rzeczownikowym* („Roczniki Humanistyczne” 22:1974 z. 5 s. 43-69). Od tego czasu nie napisano nic więcej w interesującej nas kwestii, o czym należałoby w tym miejscu wspomnieć. O podmiocie bezokolicznikowym pisze się niekiedy tylko okazjonalnie, jak np. w pracy K. Musiołka *Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim* (Wrocław 1978).

² Jw.

niowych, w których orzecznik wyrażony jest bezokolicznikową formą czasownika. Są to zdania typu: *Żyć to pracować, Poddać się znaczyło zginąć, Dotknąć ją zbrojną ręką – byłoby ją zabić, Mówić do ciebie, to jak grochem rzucać o ścianę* itp. W języku polskim występowały one zawsze stosunkowo rzadko. Z analizy zebranego materiału językowego, staropolskiego i dzisiejszego wynika, że w dawnej polszczyźnie pojawiały się jeszcze rzadziej niż dzisiaj³. Najmniej też uwagi poświęca się tym konstrukcjom nawet w opracowaniach z zakresu składni.

Zdarza się niekiedy, że strukturom typu *Żyć to pracować* odmawia się charakteru zdaniowego. Taką ich interpretację spotykamy u K. Kallas⁴. Stwierdza ona, że mimo zdaniowego funkcjonowania tych struktur nie można uznać ich za zdania, ponieważ nie zawierają ani podmiotu, ani orzeczenia. Oba bezokoliczniki nazywa Kallas argumentami. Zaimek *to* jest funktorem utożsamiającym zdaniotwórczym. Wszystkie trzy komponenty są zależne od siebie, żaden z nich nie jest jednak nadrzędnikiem drugiego. Żaden też z zestawianych bezokoliczników nie jest podmiotem. Zdaniem Kallas podmiot musi cechować się tym, że: 1. „jest to jeden z głównych członów zdania dwuczłonowego”, 2. „łączy się on z drugim członem stosunkiem współrzędności – ta cecha odróżnia podmiot (i orzeczenie) od głównego członu zdania niepodrzednego (*Żyć to pracować*), czyli argumentu”, 3. „cehuje się rzeczownikowością i mianownikowością”. Autorka ma tu na myśli rzeczownik syntaktyczny, tj. rzeczownik lub zaimek w mianowniku. Podmiotem może być poza tym jedynie połączenie typu *pięć lat (minęło), (Było) nas czworo* itp.⁵ Bezokolicznik nie spełnia więc stawianych przez nią warunków.

Przegląd przykładów zdań interesującego nas typu skłania do polemiki z zaproponowaną przez Kallas interpretacją struktur typu *Żyć to pracować*. Nie można się zgodzić z tym, iż oba bezokoliczniki jako argumenty utożsamiające można bez zmiany znaczenia całej konstrukcji zamieniać miejscami. Trzeba bowiem pamiętać, że przestawienie choćby jednego komponentu zdania na miejsce innego zmienia, czasem zupełnie, znaczenie całej struktury składniowej. Tak więc zdanie *Żyć to pracować* nie jest znaczeniowo tożsame z *Pracować to żyć*. Czasem zmiana kolejności wyrazów w schemacie zdaniowym może pozbawić go logiczności, np. porównajmy zdania *Poddać się znaczyło zginąć* i *Zginąć znaczyło poddać się*.

³ Oczywiście, zależało to zawsze od charakteru samego utworu. Tak na przykład w niewielkim fragmencie *Reformacji obyczajów polskich [...] Sz. Starowolskiego* analizowane zdania z podmiotem i orzecznikiem bezokolicznikowym występują dosyć często.

⁴ O zdaniach typu „Czas to pieniądz”, „Żyć to pracować”. „Zeszyty Naukowe UMK” 1970 z. 38 s. 13-25; t a ż. *Klasyfikacja głównych członów zdania jako podstawa typologii zdania pojedynczego*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 10:1973 s. 27-52; t a ż. *Formalnogramatyczna klasyfikacja zdań pojedynczych dzisiejszej polszczyzny pisanej*. Warszawa-Poznań 1974.

⁵ *Formalnogramatyczna klasyfikacja* s. 41-43.

Trudno też uznać za słuszne stwierdzenie, że stosunki między przejawem, tj. czynnością, stanem, procesem, oznaczonym przez podmiot bezokolicznikowy a przejawem nazywanym orzecznikiem również bezokolicznikowym w każdym ze zdań badanego typu są stosunkami utożsamienia, identyczności. Zwykle stosunki te są różne. Tak na przykład jedno szersze pojęcie nazywane podmiotem jest zastępowane innym, węższym. W zdaniu *Życ to pracować* szersze pojęcie 'życie' jest zastąpione węższym pojęciem 'praca'. Bywa też, że orzecznik może bliżej precyzować to, co ogólnie nazwane jest podmiotem, np. *Obdarzyć kogoś zaufaniem, to w pewnym sensie nobilitować go społecznie*. Stosunek utożsamienia podmiotu z orzecznikiem, o którym pisze Kallas, jest tylko jednym z wielu, z jakimi mamy do czynienia w zdaniach typu *Życ to pracować, Poddać się znaczyło zginąć* itp.⁶

Odmienność stanowiska autorki budzących polemikę prac na temat zdań interesującego nas typu wiąże się z czysto logicznym interpretowaniem zjawisk składniowych. Podejście takie w badaniach językoznawczych nie zawsze pozwala, jak się okazuje, zrozumieć prawa rządzące językiem, który jakże często pozostaje w sprzeczności z logiką. Warto też chyba się zastanowić nad słusznością wprowadzania terminologii logicznej w miejsce tradycyjnej, ogólnie używanej i nadal w pełni przydatnej terminologii z zakresu składni⁷.

Spośród zdań z podmiotem bezokolicznikowym zdania typu *Życ to pracować, Poddać się znaczyło zginąć* itp. stanowią, jak już wcześniej wspomniałem, najmniej liczną grupę. W konstrukcjach tych czynność (ewentualnie proces lub stan) – podmiot bezokolicznikowy – zestawiana jest z inną czynnością (procesem lub stanem) – orzeczeniem. Orzeczenie to składa się z łącznika i orzecznika w postaci bezokolicznika. Budowa składniowa tego typu zdań jest więc stosunkowo prosta:

BEZOKOLICZNIK	+	ŁĄCZNIK	+	BEZOKOLICZNIK
podmiot				orzecznik

Za taką interpretacją zdań badanego typu opowiada się m. in. J. Rużicka: „v takýchto vetách prísudok stojí vždy za podmětom, teda za jadro prísudku pokladáme ten infinitív, ktorý je za sponovým slovesem”⁸.

Konstrukcje z podmiotem i orzecznikiem bezokolicznikowym mogą być, i rzeczywiście niekiedy bywają, zastępowane zbliżonymi znaczeniowo zda-

⁶ Bliższą analizę tego problemu oraz dowód postawionej przeze mnie tezy przyniesie kolejna rozprawka na ten sam temat.

⁷ Za taką uważam terminologię zaproponowaną przez takich syntaktologów, jak: A. Krasnowolski (*Systematyczna składnia języka polskiego*. Wyd. 2. Kraków 1909), J. Łoś (*Składnia*. W: t e n z e. *Gramatyka języka polskiego*. Kraków 1923), Z. Klemensiewicz (*Zarys składni polskiej*. Wyd. 6. Warszawa 1969) oraz S. Jodłowski (*Podstawy polskiej składni*. Warszawa 1976). Oczywiście, często wymaga ona pewnej modyfikacji, ale chyba nie można się pod tym względem posuwać tak daleko, jak czyni to Kallas.

⁸ Cyt. za: E. Lotko. *Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodniocieszyńskich*. Wrocław 1964 s. 41.

niami z rzeczownikami w miejscach bezokoliczników, np. *Żyć to pracować // Życie to praca, Życie jest pracą.*

Biorąc pod uwagę tylko kryterium sposobu wyrażenia łącznika w interesujących nas strukturach składniowych, wyróżnia się kilka ich typów. W zebranych przykładach takich zdań funkcję łącznika pełnią: 1. czasownik *być* w 3. os. l. poj., 2. czasownik *być* w 3. os. l. poj. z zaimkiem *to*, 3. czasownik *znaczyć* lub *oznaczać* w 3. os. l. poj., 4. czasownik *znaczyć* w 3. os. l. poj. z zaimkiem *to*, 5. czasownik *rozumie się*, 6. zaimek *to*, 7. połączenie *to jak (by)*. Łącznik czasownikowy na zasadzie kongruencji z podmiotem przybiera formę 3. os. l. poj. rodz. nijakiego.

1. ZDANIA Z ŁĄCZNIKIEM W POSTACI CZASOWNIKA BYĆ W 3. OS. L. POJ.

W poddanym analizie materiale językowym tak dawnym, jak i dzisiejszym konstrukcje takie pojawiają się rzadko, np. *Mówić albowiem, że lud nieoświecony nie może mieć w całości praw sobie wróconych, jest mówić przeciw regułom rostopności i słuszności* (Mowy 208); *Brać tedy i videntur (?) domagać się jest ujmować ubogim ludziom* (ZKonstr 17); *Bez niej [osnowy mowy] mówić jest prowadzić wielość ludzi na plac, a nie wojsko* (tamże).

Czasownik *być* może też wystąpić w formie trybu przypuszczającego, np. *Towarzysz pijany [...] częstował winem; nie odebrać od niego i nie wypić byłoby poddać się w niebezpieczeństwo kłótni* (Kit 122/123); *Dotknąć ją zbrojną ręką – byłoby ją zabić* (Mick 483).

Zdań z podmiotem i orzecznikiem bezokolicznikowym oraz z łącznikiem *jest* lub *byłoby* nie udało mi się zauważyć we współczesnym języku polskim. Ich znikoma liczba w tekstach staropolskich świadczy prawdopodobnie o tym, że i dawniej należały one do rzadkości.

2. ZDANIA Z ŁĄCZNIKIEM W POSTACI CZASOWNIKA BYĆ W 3. OS. L. POJ. Z ZAIMKIEM TO

W stosunkowo licznej grupie tak zbudowanych zdań łącznik *być* poprzedza zaimek *to*, np. [...] *mówić o przyszłym królu w obliczu w. k. mości, jest to przypominać jemu, żeś jest śmiertelnym* (Mowy 118); [...] *wcześnie atoli zaradzić klęskom [...], jest to zaradzić dogodnie życzeniom dobrego króla* (tamże); *Myśleć albowiem, że wolność jest nieszczęściem człowieka, jest to grzeszyć przeciw naturze* (tamże 213); *Wspomnieć 15 dzień września jest to wyrazić największą w tutejszych okolicach weselość* (Kał 121); *Wychować dziecię w próżnowaniu, a chcieć po nim, żeby się do występku nie skłaniało, jest to rzucać piłkę na powietrze i chcieć, aby na ziemię nie spadła* (tamże 302); *Wspomagać zdrowych żebraków, prawdziwą kraju zarazę – jest to wspierać tę zarazę* (tamże 306); *Pisać dobrze nie jest to jeszcze pisać wymownie* (Krasn 194) itp.

Możliwe są też zdania, w których łącznik *być* poprzedzony bywa zaimkiem *to*, np. *Dobrą myśl sprawić, to jest opić się, obeźrzeć i wiele na bankiet wydać* (Starowski 163); *Znać siebie, to jest więcej o sobie nie rozumieć* (współcz.); *Złożyć broń, to było stchórzyć* (współcz.).

Interesujące nas konstrukcje z łącznikiem w postaci słowa *być* i zaimka *to* występują stosunkowo licznie w grupie zdań z podmiotem bezokolicznikowym. Prawie wszystkie pochodzą z tekstów staropolskich, zwłaszcza tych, które utrzymane są w tonie podniosłym, uroczystym, mentorskim. Tak jest na przykład w *Wyborze mów staropolskich*⁹. We współczesnym języku polskim konstrukcje takie należą do rzadkości.

3. ZDANIA Z ŁĄCZNIKIEM W POSTACI CZASOWNIKA ZNACZYĆ LUB OZNACZAĆ W 3. OS. L. POJ.

Wszystkie zdania o takiej budowie pochodzą z polszczyzny dzisiejszej, np. *Stracić majątek znaczyło w tym świecie przestać istnieć; Poddać się znaczyło zginąć; Odejść bez pożegnania znaczyło w tej sytuacji zerwać wszelkie więzi towarzyskie z tymi ludźmi; Narazić się temu ustrojowi oznaczało skazać się na represje i szykany; Uważałem, że nie być patriotą znaczy być wściekłym psem, którego każdemu zabić wolno* itp.

Podane przykładowo zdania pochodzą z polszczyzny spotykanej na co dzień, tj. głównie z języka środków masowego przekazu. Nie znalazłem ich we współczesnych pisanych tekstach literackich.

4. ZDANIA Z ŁĄCZNIKIEM W POSTACI CZASOWNIKA ZNACZYĆ W 3. OS. L. POJ. Z ZAIMKIEM TO

Trzy zanotowane przykłady takich zdań pochodzą ze współczesnych tekstów literackich, jakie uwzględnione zostały przy wyborze materiału językowego: *Odejść to znaczyło umrzeć* (Żukr 80); *Mieć ten żelazny przedmiot – to znaczyło mieć władzę, być kimś* (PPW 240); *Być wtedy Polakiem to znaczyło czekać i wierzyć, że przyjdzie godzina i naszego odrodzenia* (współcz.).

Zdania z tak wyrażonym łącznikiem nie występują w badanych tekstach staropolskich.

5. ZDANIA Z ŁĄCZNIKIEM W POSTACI CZASOWNIKA ROZUMIE SIĘ

Z przeglądanych do celów pracy licznych tekstów dawnych i współczesnych udało mi się wynotować tylko jeden przykład zdania, w którym łącznikiem jest czasownik *rozumie się*: *dobrze się mieć [...] rozumie się mieć siła wiosek, majątności, pieniędzy* (Starowski 163).

Brak innych przykładów o podobnej strukturze składniowej sugerować może, że zdania takie należały do niezwyklej rzadkości w dawnej polszczyźnie. We współczesnym języku konstrukcji tego typu nie spotkałem w ogóle.

⁹ *Wybór mów staropolskich świeckich, sejmowych i innych*. Zebrał A. Matecki. Kraków 1860.

6. ZDANIA Z ŁĄCZNIKIEM W POSTACI ZAIMKA *TO*

Zdania z łącznikiem *to* występują wyłącznie we współczesnym języku polskim – w jego wersji mówionej i pisanej. Stanowią częsty typ konstrukcji składniowych z podmiotem i orzecznikiem bezokolicznikowym, np. *Kochać kogoś [...] to stawiać mu warunki nie do spełnienia* (PPW 134); *Kochać to raczej nie wiedzieć, to nie spostrzegać, że ktoś tych warunków nie spełnia* (tamże); *Odebrać komunikat to otrzymać wiadomość [...] o czymś za pomocą tekstu* (Mus 103); *Bo pisać to palić się żywym płomieniem lecz również odradzać się z własnych popiołów* (tamże); *Wprowadzić do departamentu przemysł paryski – to rozłożyć go na łopatki* (współcz.); *Obdarzyć kogoś zaufaniem, to w pewnym sensie nobilitować go społecznie* (współcz.); *Przeciąć im drogę, to skazać na zagładę kilkadziesiąt dywizji* (współcz.) itp.

Zaimkowy łącznik *to* pełni w tych i podobnych kontekstach funkcję czasowników *być, znaczyć, oznaczać, równać się* itp. W piśmie bywa poprzedzony przecinkiem lub myślnikiem.

7. ZDANIA Z ŁĄCZNIKIEM W POSTACI POŁĄCZENIA *TO JAK(BY)*

Połączenia *to jak(by)* jest jednym z rzadziej spotykanych sposobów wyrażania łącznika w zdaniach z podmiotem i orzecznikiem bezokolicznikowym. Zebrane przykłady takich konstrukcji pochodzą z tekstów współczesnych – zwłaszcza mówionych, bardzo potocznych, np. *Inspektorowi się narazić – wtrąca techniczny – to jakby pocałować za przeproszeniem lwa pod ogon: przyjemność żadna a ryzyko wielkie* (Mus 103); *Mówić do ciebie, to jak grochem rzucać o ścianę* (współcz.); *Do niej mówić, to jakby pluć na wiatr* (współcz.).

Nie znalazłem przykładów świadczących o tym, że zdania tak zbudowane były używane w staropolszczyźnie. Brak ich również w przeglądanych tu współczesnych tekstach literackich.

*

Wstępnie przedstawiony przegląd zdań z podmiotem i orzecznikiem bezokolicznikowym pozwolił wyodrębnić kilka typów tych konstrukcji w zależności od sposobu wyrażenia łącznika¹⁰. Funkcję tę pełniło wiele form, które zmieniały się wraz z rozwojem polszczyzny. Łączniki *znaczy, oznacza, to* występują na przykład tylko w zdaniach z języka współczesnego, inne, jak *rozumie się*, nie dotrwały do naszych czasów. Jedynie łącznik w postaci czasownika *być* w 3. os. l. poj. w połączeniu z zaimkiem *to* spotyka się zarówno

¹⁰ Zdania typu *Żyć to pracować* z racji na różne ustosunkowanie się podmiotu do orzecznika dadzą się ułożyć w kilka różnych typów semantyczno-składniowych, które wymagają osobnego potraktowania.

w tekstach dawnych, jak i dzisiejszych. Zdań z łącznikiem *to* używa się przy definicjach, przy bliższym określaniu rozmaitych pojęć, zjawisk, przejawów, np. *Kochać – to ofiarować świat temu, kogo się kocha, Pisać dobrze nie jest to jeszcze pisać wymownie itp.*

Analiza zebranego materiału językowego pozwala twierdzić, że interesujący nas typ zdań częściej występuje, jak już wcześniej na to wskazałem, w polszczyźnie dzisiejszej niż dawnej. Trzeba przy tym pamiętać, że obecność tych konstrukcji jest uzależniona w dużym stopniu od tematu i stylu tekstu, więc także od indywidualnych upodobań piszącego czy mówcy. Widać je często w różnych mowach staropolskich, wygłaszanych w podniosłych okolicznościach (obradę sejmu, wybór monarchy, pogrzeby znanych osobistości itp.).

Przeglądając przykłady konstrukcji typu *Żyć to pracować*, można zauważyć, że pojawiają się one coraz częściej od XVIII w. Wcześniej występują tylko sporadycznie. Ich obecność we współczesnym języku polskim przemawia za ciągłą przydatnością tych zdań w pewnych sytuacjach.

Przeprowadzona prezentacja i klasyfikacja polskich zdań z podmiotem i orzecznikiem bezokolicznikowym oraz próba ich interpretacji wymaga dalszych badań. Artykuł nie jest ostatecznym wyjaśnieniem problemu. Wyszukiwana teza o tym, że obok stosunku utożsamienia (identyczności) pomiędzy podmiotem a orzecznikiem w zdaniach typu *Żyć to pracować* istnieją także inne ustosunkowania, wymaga dokładniejszych obserwacji i przemyśleń.

WYKAZ SKRÓTÓW

- Kal – *Kalendarz półstuletni (1750-1800)*. Wybór tekstów, wstęp i opracowanie B. Baczeko, H. Minz. Warszawa 1975;
- Kit – Ks. J. Kitowicz. *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*. Oprac. M. Janik. Kraków 1925;
- Krasn – A. Krasnowolski. *Systematyczna składnia języka polskiego*. Wyd. 2. Kraków 1909;
- Mick – A. Mickiewicz. *Pan Tadeusz*. Oprac. S. Pigoń. Wrocław 1967;
- Mowy – *Wybór mów staropolskich świeckich, sejmowych i innych*. Zebrał A. Małecki. Kraków 1860;
- Mus – K. Musiołek. *Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim*. Wrocław 1978;
- PPW – *Wczoraj i dziś. Antologia opowiadań polskich pisarzy współczesnych*. Przedmowa W. Maciąg. Warszawa 1973;
- Starowolski – Sz. Starowolski. *Reformacja obyczajów polskich [...] 1650*. W: W. Taszycki. *Wybór tekstów staropolskich XVI-XVIII w.* Wyd. 3. Warszawa 1969 s. 162-164;
- współcz. – Materiał językowy zebrany przy lekturze prasy, przy korzystaniu z radia i telewizji oraz przy obserwacji polszczyzny słyszanej na co dzień. Cytowane konteksty mogą być nie zawsze wiernie zapisane.

- ZKonstr – *Zapomniane konstrukcje składni średniopolskiej (1700-1780)*. Oprac. A. Kalkowska, K. Pisarkowa, M. Szybistowa. Wrocław 1973;
 Żukr – W. Żukrowski. *Nieśmiały narzeczony. Opowiadania*. Warszawa 1964.

PROPOSITIONS À SUJET ET ATTRIBUT INFINITIFS
 DU TYPE *ŻYC TO PRACOWAĆ, PODDAĆ SIĘ ZNACZYŁO ZGINĄĆ*, ETC.
 DANS L'HISTOIRE DU POLONAIS

Résumé

L'auteur présente et classe des exemples de propositions polonaises du type *Życ to pracować, Poddać się znaczyło zginąć*, etc., dans lesquelles les infinitifs *żyć* et *poddać się* sont sujets, et *to pracować* et *znaczyło zginąć* sont attributs. La classification se fait en fonction des différentes façons d'exprimer la copule. L'auteur propose une tentative d'interprétation de ces constructions. A la structure syntaxique relativement simple des propositions du type en question, correspond une structure sémantique fort variée. On constate notamment qu'à côté de la communication de la relation d'identification du sujet avec le prédicat, ces propositions établissent d'autres rapports encore. Une autre étude reviendra avec plus de précision à ce problème, à la suite de recherches plus poussées.